

Ἡ προτεσταντικὴ ἐκκλησιολογία μεταξὺ χαρίσματος καὶ θεσμοῦ Συνοπτικὴ ἱστοριοθεολογικὴ ἐπισκόπηση

ΓΙΩΡΓΙΟΥ ΒΛΑΝΤΗ*

Τὸ παρὸν ἄρθρο παρουσιάζει ἐπιγραμματικὰ ὀρισμένες πτυχὲς τῆς προτεσταντικῆς ἐκκλησιολογίας, ὅπως αὐτὴ ἐξελίχθηκε στὸ πέρασμα τῶν πέντε αἰώνων ἀπὸ τὴ γένεση τῆς Μεταρρύθμισης, δίνοντας ἰδιαίτερο βᾶρος στὸ ἐρώτημα τῆς σχέσης χαρίσματος καὶ θεσμοῦ. Τὸ ζήτημα τοῦτο διαδραματίζει κεντρικὸ ρόλο σὲ κάθε ἐκκλησιολογικὴ συζήτηση. Σὲ ἔσχατη ἀνάλυση ἐκκλησιολογία δὲν εἶναι τίποτε λιγότερο ἀπὸ τὴν πραγμάτευση τῆς σχέσης χαρίσματος καὶ θεσμοῦ στὴν πραγματικότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀγιοπνευματικὴ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ συνιστᾷ τὸ κατ' ἐξοχὴν χάρισμα, τὴν κατ' οὐσίαν δωρεά¹. Τὸ ἐρώτημα τῆς ἀναγνώρισής της ὡς τέτοιας, τῆς προσοικειώσης, βίωσης καὶ περαιτέρω μετάδοσής της συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀναπόφευκτα μὲ τὴ θεσμικὴ της ἔκφραση.

Ἡ σχέση χαρίσματος καὶ θεσμοῦ στὸν ἄνθρωπο τῆς Διαμαρτύρησης παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον, διότι ἡ ἴδια ἡ γένεση τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἀνάγεται στὴ διαπίστωση μιᾶς ἐξαιρετικῆς ἰσχυρῆς ἔντασης ἀνάμεσα στὴ χαρισματικὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας ὡς δημιουργήματος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ στὴ θεσμικὴ της ἔκφραση ἀπὸ τὸν παπικὸ θρόνο κατὰ τὸν δέκατο ἔκτο αἰῶνα. Οἱ προσεγγίσεις τοῦ ἐκκλησιολογικοῦ ἐρωτήματος στὴν προτεσταντικὴ θεολογία χα-

---

* Ὁ Γιώργος Βλαντῆς εἶναι θεολόγος, κάτοχος Μάστερ Συγκρητικῆς Φιλοσοφίας τῆς θρησκείας, Διευθυντῆς τοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Βαυαρίας καὶ Ἐπιστημονικὸς Συνεργάτης τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου.

1. Βλ. π.χ. στὸν Λούθηρο, *Weimarer Ausgabe* [WA] 35, 424, 5-425, 4· 26, 505, 38-506, 12. Ἐπίσης, *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche herausgegeben im Gedenkjahr der Augsburgischen Konfession 1930*, Göttingen 1967⁶ [BSLK] 661, 38-42· Sammel Juntunen, “The Notion of “Gift” (*donum*) in Luther’s Thinking”: Ulrik Nissen et.al. (ed.), *Luther between Present and Past. Studies in Luther and Lutheranism*, [Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft 56], Helsinki 2004, 53-69· Oswald Bayer, „Gabe. II. Systematisch-theologisch“, *Religion in Geschichte und Gegenwart* [RGG]⁴ 3 (2000) 445-446:445.

ρακτηρίζονται από μεγάλη ποικιλία, γεννῶνται καὶ ἐξελίσσονται σὲ διαφορετικά ἱστορικά συμφραζόμενα καὶ ἔχουν ἓναν ἔντονα συναφειακὸ χαρακτήρα, δίχως αὐτὸ νὰ ὑποδηλώνει κάποια ὑποτίμηση τῆς συστηματικοθεολογικῆς πρόκλησης πού κομίζουν στὸν διαχριστιανικὸ διάλογο. Ἡ παρούσα συνοπτικὴ ἐπισκόπηση εἶναι ἀναπόφευκτα σχηματικὴ, ἐπιχειρῶντας νὰ προσφέρει ἓναν πρῶτο προσανατολισμὸ σὲ μιὰ δύσβατη περιοχὴ, ὑποχρεούμενη ὁμως νὰ ἀφήσει κατὰ μέρος πολὺτιμες ἐπὶ μέρους πτυχὲς τῆς ὑπὸ ἐξέταση θεματικῆς. Περιορίζεται βασικά στὴ γερμανόφωνη γραμματεία (μὲ τὴν ἀπαραίτητη ἐξαίρεση τοῦ Ἰωάννη Καλβίνου) καὶ στὶς παραδόσεις τοῦ Λουθηρανισμοῦ καὶ τῶν Μεταρρυθμισμένων, δίνοντας ἔμφαση σὲ μορφὲς καὶ θέσεις πού διαδραμάτισαν καθοριστικὸ ρόλο στὴν ἐν γένει θεολογικὴ φυσιολογία τοῦ Προτεσταντισμοῦ².

I. Ἡ ἔνταση μεταξὺ χαρίσματος καὶ θεσμοῦ καὶ ἡ γένεση τοῦ Προτεσταντισμοῦ

i. *Ὁ Λούθηρος καὶ ἡ σχέση ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς Ἐκκλησίας*: Ὅπως ἤδη ἐπισημάνθηκε, ἡ προτεσταντικὴ ἐκκλησιολογία γεννιέται μέσα στὴν ἱστορικὴ συνάφεια τῆς ὀξείας πολεμικῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ Μαρτίνου Λουθήρου (1483-1546) μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Ἡ ὀλοένα καὶ δριμύτερη κριτικὴ του στὶς πρακτικὲς πού ἐφάρμοξε ὁ παπικὸς θεσμός, ἀλλὰ καὶ ἡ προοδευτικὴ ἀπο-

2. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ ὄλους σχεδὸν τοὺς μνημονεύμενους θεολόγους εἶναι τεράστια. Στὸ παρὸν ἄρθρο ἀναφέρονται κατὰ κανόνα ἐνδεικτικὰ μόνο οἱ νεώτερες σχετικὲς δημοσιεύσεις. Τὸ κείμενο τοῦτο ὀφείλει πολλὰ στὴν ἐξαιρετικὴ ἱστοριοθεολογικὴ ἐπισκόπηση τῆς προτεσταντικῆς ἐκκλησιολογίας ἀπὸ τὸν ULRICH KÜHN, „Kirche. VI. Protestantische Kirchen“, *Theologische Realenzyklopädie* [TRE] 18 (1989) 262-277, ἀλλὰ καὶ σὰ ἀντίστοιχα ἄρθρα τῶν ROLF SCHÄFER, „Kirche. IV. Alte Kirche bis Reformation“, *RGG*⁴ 4 (2001) 1004-1008 καὶ REINER ANSELM, „Kirche. V. Neuzeit“, *RGG*⁴ 4 (2001) 1008-1011. Πρβλ. καὶ τὶς ἀκόλουθες ἐκκλησιολογικὲς συμβολές: THOMAS WABEL, *Die nahe ferne Kirche. Studien zu einer protestantischen Ekklesiologie in kulturhermeneutischer Perspektive*, [Religion in Philosophy and Theology 50], Tübingen 2010· HOLGER LUDWIG, *Von der Institution zur Organisation. Eine grundbegriffliche Untersuchung zur Beschreibung der Kirche in der neueren evangelischen Ekklesiologie*, [Öffentliche Theologie 26], Leipzig 2010· CHRISTIAN ALBRECHT, *Kirche*, [Themen der Theologie 3435], Tübingen 2011· MONICA SCHREIBER, *Kirche und Europa. Protestantische Ekklesiologie im Horizont europäischer Zivilgesellschaft*, [Praktische Theologie im Wissenschaftsdiskurs 12], Berlin 2012· DOROTHEA SATTLER, *Kirche(n)*, [Grundwissen Theologie 3723], Stuttgart 2013.

στασιοποίηση του μεγάλου Γερμανού από τη θεολογία του λατινικού Μεσαίωνα, καθιστούσαν επιτακτική μιὰ ἐκ νέου πραγμάτευση τῆς φύσης τῆς Ἐκκλησίας στή σχέση της με τὰ ἱστορικά ὑποκείμενα καὶ τὶς δομὲς πού τὴ σαρκώνουν, τῆς χαρισματικῆς τῆς διάστασης καὶ τῆς θεσμικῆς τῆς ἄρθρωσης. Σύμφωνα με τὸν πρωτοουργό τῆς Μεταρρύθμισης, ἡ ἐμπειρική ἐκκλησιακὴ πραγματικότητα τῶν χρόνων του στίς συγκεκριμένες ἐκδηλώσεις τῶν ὑψιστων θεσμικῶν ἐκφραστῶν της, με πρῶτο τὸν Πάπα Ρώμης, βρῖσκεται σὲ εὐθεία ἀντίθεση πρὸς τὴ χαρισματικὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τὰ γνωρίσματα ἀποτυπώνονται ρητῶς ἢ λανθανόντως στὴ Γραφή. Οἱ θεολογικὲς ἀθαιρεσιές καὶ οἱ πρακτικὲς ἀκρότητες τοῦ θεσμοῦ πού ἔχει ὁ Λούθηρος πρὸ ὀφθαλμῶν δὲν συμβιβάζονται με τὴν ἰδέα τοῦ ἐκκλησιακοῦ Σώματος, ὅπως αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο. Γιὰ τὸν γεννήτορα τοῦ Προτεσταντισμοῦ, Ἐκκλησία δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν ἓνας θεσμός, ἀλλὰ ὁ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι συναζόμενος λαὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἀγιότητα ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν θεῖο Λόγο. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι *creatura verbi*³. Τὸ χριστολογικὸ καὶ ἀγιοπνευματικὸ στοιχεῖο τῆς Ἐκκλησίας προκρίνεται τῶν θεσμικῶν τῆς ἐκφράσεων καὶ ἀποτελεῖ τὸ κριτήριό τῆς ἐγκυρότητας τούτων.

Προκειμένου νὰ ἐξηγήσει τὴν προαναφερθεῖσα ἔνταση μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ ἱστορίας, ὁ Λούθηρος διακρίνει μεταξὺ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς Ἐκκλησίας, ἐκκινώντας στὴν ἐκκλησιολογία του ἀπὸ μιὰ ἀποφατικὴ προϋπόθεση πού ριζώνει στὴν αὐγουστίνεια θεολογία, στὸ ἔδαφος τῆς ὁποίας κινεῖται ἐφ' ὄρου ζωῆς: ἡ πνευματικὴ ὄντοτητα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κάτι τὸ κεκρυμμένο καὶ ἐν τέλει μὴ ὀλοκληρωτικὰ γνῶσιμο. Σὲ κάθε περίπτωση ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐξαντλεῖται στίς θρησκευοφαινομενολογικὲς ἐκδηλώσεις καὶ τὶς ἐν γένει ἐξωτερικὲς ἐκφάνσεις της. Ὡστόσο, εἶναι δυνατόν νὰ τὴ διακρίνει κανεὶς χάρις σὲ μιὰ σειρὰ γνωρισμάτων-σημείων, κεντρικότερο τῶν ὁποίων εἶναι τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὸ βάπτισμα, ἡ εὐχαριστία, τὰ λειτουργήματα, ἡ προσευχή, ὁ σταυρὸς, ἡ ἀπόδοση τιμῆς στὴν ἐξουσία, ἡ νηστεία⁴. Ἡ ἀληθὴς Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ψηλαφεῖται στὴ βάση τῶν γνωρισμάτων τούτων, βρῖσκεται σὲ διαρκῆ ἔνταση πρὸς τὴν ψευδῆ, τὴν ὁποία ἐν προκειμένῳ ἐκφράζει ἡ «παπικὴ Ἐκκλησία». Ἡ ἀληθὴς Ἐκκλησία λανθάνει ὄχι μόνο λόγῳ τῆς πνευματικῆς φύσης της, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς «κάλυψης» της ἀπὸ τὴν ψευδῆ Ἐκκλησία, ζεῖ ὁμως ἀπὸ

3. WA 6, 560.

4. WA 50, 632, 32 ἐξ.· 51, 482, 17 ἐξ.

τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὴν τέλεση τῶν Μυστηρίων καὶ ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἐγγυᾶται τὴ διαχρονικὴ συνέχεια τοῦ Κυριακοῦ Σώματος. Ἀντιθέτως, οἱ πρακτικὲς τοῦ παπισμοῦ ἀποτελοῦν ἐκτροπὲς ἀπὸ τὴν εὐαγγελικὴ ἀπαρχή, ἐκφράσεις ἀσυνέχειας.

Μολονότι ἡ διάκριση αὐτὴ ὑπηρετεῖ καὶ πολεμικοὺς σκοπούς, ὁ Γερμανὸς θεμελιωτὴς τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἀποφεύγει κατὰ βάση νὰ ταυτίσει ἀπόλυτα τὶς δύο ἐκδοχὲς τῆς Ἐκκλησίας μὲ συγκεκριμένα ἱστορικὰ ὑποκείμενα. Ἡ «παπικὴ Ἐκκλησία» δύναται, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῶν ἀκροτήτων, τῶν ὑπερβολῶν καὶ τῆς ἀποστασιοποίησής της ἀπὸ τὴ Γραφή, νὰ συσκοτίζει τὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας, ὅμως αὐτὸ δὲν σημαίνει μιὰ ριζικὴ ἀντιδιαστολή αὐτῆς ὡς ὁρατῆς ὀντότητας ἀπὸ τὴν πραγματικότητά της ἀληθινῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Λούθηρος δὲν ἀρνεῖται τὴ σημασία τοῦ λειτουργήματος, ἐμμένει ὅμως στὴ χαρισματικὴ του διάσταση καὶ στὴ σημασία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς ἔσχατου κριτηρίου αὐθεντικότητάς του. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ ἐν τέλει ἐγκαθιδρύει τὰ λειτουργήματα. Οἱ φορεῖς τους ἐκφράζουν μιὰ μορφή αὐθεντίας στὸν βαθμὸ καὶ μόνο ποὺ διδάσκουν ὀρθῶς τὸ Εὐαγγέλιο⁵, ὅχι ἐπειδὴ περιχαρᾶκόνονται σὲ ἓνα παγιωμένο θεσμικὸ πλαίσιο μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδεικνύονται. Ἡ ἀρχὴ τῆς sola Scriptura ἔχει προφανῆ ἀναφορὰ καὶ στὴ θεολογία τοῦ λειτουργήματος⁶.

ii. Ὁ Φίλιππος Μελάγχθων καὶ ἡ ἐκκλησιολογικὴ κατοχύρωση τῶν προτεσταντικῶν κοινοτήτων: Στὴν ἐκκλησιολογία ποὺ ἀναπτύσσει στὰ ὕστερα χρόνια του ὁ Φίλιππος Μελάγχθων (1497-1560) διατηρεῖ μὲν τὴ λουθηρεία διάκριση ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς Ἐκκλησίας, ἐπιμένει ὅμως στὴν ἀναφορὰ της σὲ συγκεκριμένους ἱστορικὲς ὀντότητες. Αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ σταδιακὴ συγκρότηση εὐαγγελικῶν ἐκκλησιακῶν κοινοτήτων, οἱ ὁποῖες διακόπτουν τὴν κοινωνία μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καὶ δημιουργοῦν ἰδιαίτερες δομές. Οἱ προτεσταντικὲς κοινότητες καλοῦνται νὰ αὐτοπροσδιοριστοῦν ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιακὴ τους ὑπόσταση καὶ νὰ διαμορφώσουν κριτήρια γιὰ τὴ θεσμικὴ τους συγκρότηση. Ὁ

5. WA 39 I, 194· 39 II, 176, 8.

6. WOLFGANG HÖHNE, *Luthers Anschauungen über die Kontinuität der Kirche*, [Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums 12], Berlin u.a. 1963· JAN GÜNTHER JACKISCH, *Der Geist, Christus und die Kirche. John Zizioulas, Georges Florovsky, Martin Luther und Johannes Calvin im Dialog*, Norderstedt 2003· MARTIN LUTHER, *Lateinisch-deutsche Studienausgabe, III: Die Kirche und ihre Ämter*, hg. von Günther Wartenberg, Leipzig 2009· DOROTHEA WENDEBOURG, «6. Kirche»: Albrecht Beutel (Hg.), *Luther Handbuch*, [Theologie 3416], Tübingen 2010², 403-414.

Μελάγχθων υποστηρίζει ότι αληθής Ἐκκλησία εἶναι πλέον ἢ νεότευκτη εὐαγγελική, ἐνῶ ἡ ψευδής ταυτίζεται μὲ τὴν παπική, δίχως νὰ ἀποκλείεται ἡ ὑπαρξη διάσπαρτων μελῶν τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα νὰ ἀνήκουν (ἀκόμη) θεοσμικὰ στὴ Ρώμη. Ἄν ὁ Λούθηρος δίνει ἔμφαση στὸν ἀόρατο καὶ χαρισματικὸ χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Μελάγχθων ἐπιμένει στὴν καταξίωση τῆς ὄρατης-θεοσμικῆς τῆς πλευρᾶς καὶ μάλιστα στὴ νεότευκτη προτεσταντικὴ ἐκδοχή τῆς, τονίζοντας συνακόλουθα μὲ μεγαλύτερη ἔνταση τὴ σημασία τῶν λειτουργημάτων γιὰ τὴν ὑπόσταση τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τοῦτο βρῖσκεται ἐγγὺς πρὸς στοιχεῖα τῆς παραδοσιακῆς καθολικῆς ἐκκλησιολογίας, στὰ ὁποῖα προσδίδει προτεσταντικὰ πρόσημα. Στὰ γνωρίσματα τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν, οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν ἕνα *coetus vocatorum*⁷, συγκαταλέγονται ὄχι μόνον ἡ ὀρθὴ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἡ ἔγκυρη τέλεση τῶν Μυστηρίων, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑποταγὴ στοὺς λειτουργοὺς τοῦ Εὐαγγελίου⁸. Τὸ λειτουργημὰ δὲν προκύπτει ἀπλῶς ἀπὸ τὴ γενικὴ ἱερωσύνη ὅλων τῶν πιστῶν, παρὰ ἀνάγεται σὲ εἰδικὴ πράξη τοῦ Θεοῦ⁹.

iii. Ἡ ἐκ μόνης τῆς πίστεως δικαίωση καὶ ἡ πρόκληση τοῦ δονατισμοῦ: Ὡς κεντρικὸ κείμενο τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἡ *Αὐγουσταία Ὁμολογία* συνοψίζει τὴ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου καὶ ἐπιμένει στὴ διδασκαλία γιὰ τὴ δικαίωση ἐκ μόνης τῆς πίστεως (*sola fide*), ἡ ὁποία εἶναι καθοριστικὴ καὶ γιὰ τὸν τρόπο κατανόησης τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς Ἐκκλησία λογίζεται ἡ συνάθροιση τῶν ἁγίων, τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦν μέσα στὸ γεγονός τῆς δικαιώνουσας πίστεως καὶ συνεπῶς ἀναγεννῶνται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ἡ συνάθροισή τους ἔχει καὶ λατρευτικὸ χαρακτήρα καὶ παρέχει τὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ὀρθὴ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν τέλεση τῶν Μυστηρίων. Ἀφετηριακά, ἡ Ἐκκλησία ἐκλαμβάνεται ὡς χαρισματικὸ γεγονός: Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐνεργεῖ τὴ δικαιώνουσα πίστη, ἡ ὁποία

7. *Melanchthons Werke in Auswahl*, Bd. II/2: *Loci praecipui theologici*, hg. von Robert Stupperich, Gütersloh 1953, 474.

8. *Melanchthons Werke in Auswahl*, Bd. VI: *Bekanntnisse und kleinere Schriften*, hg. von Robert Stupperich, Gütersloh 1955, 286.

9. JAMES M. Estes, *Peace, Order and the Glory of God. Secular Authority and the Church in the Thought of Luther and Melancthon, 1518-1559*, [Studies in Medieval and Reformation Traditions 111], Leiden κ.ά. 2005· IRENE DINGEL, “Philip Melancthon and the Establishment of Confessional Norms”, *Lutheran Quarterly* 20 (2006) 146-169· RAGNAR ANDERSEN, *Concordia Ecclesiae. An Inquiry into Tension and Coherence in Philipp Melancthon’s Theology and Efforts for Ecclesiastical Unity, Especially in 1527-1530*, [Arbeiten zur Historischen und Systematischen Theologie 21], Münster 2016.

καθιστᾶ δυνατὴ τὴ συνάθροιση τῶν πιστῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως ὁ ρόλος τοῦ θεσμικοῦ στοιχείου δὲν ὑποτιμᾶται. Ἡ συνάθροιση εἶναι ὡς τέτοια τὸ πλαίσιο, μέσα σὸ ὁποῖο ἐνεργεῖ τὸ Πνεῦμα¹⁰.

Οἱ λουθηρανικὲς ὁμολογίαι ἐν γένει καθρεπτίζουν τὴν ἔνταση μεταξὺ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς Ἐκκλησίας, ἐπιχειροῦν ὁμως νὰ διασώσουν τὴ βαρύτητα τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτῆρα τοῦ ἐκκλησιακοῦ γεγονότος ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη σχετικοποίηση τῶν θεσμικῶν του ἐκφράσεων, ἡ ὁποία θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἀναβίωση τοῦ δονατισμοῦ. Διακρίνεται ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τὴν πραγματικὴ ἔννοια («κοινωνία πίστεως καὶ Πνεύματος Ἁγίου μέσα στὶς καρδιές»)¹¹ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ὡς κοινωνία ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων καὶ τελετουργικῶν, ὅπου συμπεριλαμβάνονται ἐνδεχομένως ὑποκριτὲς καὶ ἄπιστοι. Οἱ δύο τοῦτες ἔννοιαι τῆς Ἐκκλησίας δὲν διαχωρίζονται ριζικά. Στὶς ἐξωτερικὲς ἐκδηλώσεις καὶ τὰ τελετουργικὰ συνυπολογίζονται ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὰ Μυστήρια, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν σημεῖα-γνωρίσματα οὐσιαστικὰ τῆς πραγματικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ προσωπικὴ ἀνεπάρκεια μελῶν τῆς Ἐκκλησίας –καὶ ἰδίως τῶν λειτουργῶν της– δὲν συνεπάγεται αὐτομάτως τὴν ἀκυρότητα τῶν μυστηριακῶν πράξεων ποὺ τελοῦν. Ὁ δονατισμὸς ἀπορρίπτεται ρητῶς¹².

iv. *Ἰωάννης Καλβῖνος. Ἐκκλησιολογία καὶ προορισμός*: Ὁ Ἰωάννης Καλβῖνος (1509-1564) προσεγγίζει τὴ χαρισματικὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας μέσα ἀπὸ τὸ πρῖσμα τῆς περὶ προορισμοῦ διδασκαλίας. Καθ' αὐτὸ Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἀόρατη κοινωνία τῶν Ἐκλεκτῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (*electorum turba*)¹³. Συγκρι-

10. HEINRICH BADURA, *Dasein vor Gott. Rechtfertigung in der Kirche beim jungen Luther*, Salzburg / München 1983· JOHANNA RAHNER, *Creatura evangelii. Zum Verhältnis von Rechtfertigung und Kirche*, Freiburg im Breisgau κ.ά. 2005· WERNER FÜHRER, *Reformation ist Umkehr: Rechtfertigung, Kirche und Amt in der Reformation und heute - Impulse aus kritischer Gegenüberstellung*, Neukirchen-Vluyn 2016.

11. BSLK 234, 29 ἔξ.

12. Βλ. CONFESSIO AUGUSTANA VII καὶ VIII (BSLK 61-62). Πρβλ. Edmund Schlink, *Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften*, München 1948³· GUNTHER WENZ, *Theologie der Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Eine historische und systematische Einführung in das Konkordienbuch*, I-II, Berlin / New York 1996-1997· KARL-HEINZ ZUR MÜHLEN, „Bekenntnis und Identität der Kirche: zur bleibenden Funktion der Bekenntnisschriften“· PATRIK MÄHLING (Hg.), *Orientierung für das Leben. Kirchliche Bildung und Politik in Spätmittelalter, Reformation und Neuzeit. Festschrift für Manfred Schulze zum 65. Geburtstag*, [Arbeiten zur historischen und systematischen Theologie 13], Berlin / Münster 2010, 220-233.

13. *Institutio Christianae Religionis* IV, 1, 2: *Unterricht in der christlichen Religion - Institutio Christianae Religionis*, Nach der letzten Ausgabe von 1559 übers. und bearb. von Otto Weber, bearb. und neu herausgegeben von Matthias Freudenberg, Neukirchen-Vluyn 2008².

νόμενη με την όρατή, ιδρυματική Έκκλησία, αυτή είναι από μία άποψη μεγαλύτερη, καθώς στα μέλη της συγκαταλέγονται και κεκοιμημένοι, ενώ από την άλλη φαντάζει μικρότερη, καθώς αληθινά της μέλη είναι οί ὄντως πιστεύοντες. Παρά τή θεολογική πρόκριση τῆς άόρατης Έκκλησίας, ὁ Καλβίνος άφιερώνει μεγάλο μέρος τῆς έκκλησιολογίας του στην όρατή Έκκλησία και στη θεσμική της συγκρότηση, μιά έγνοια πού μαρτυρεῖ επίσης και ἡ βιογραφία του, καθώς, ὡς γνωστόν, ὁ μεταρρυθμιστής τῆς Γενεύης μερίμνησε συστηματικά τόσο για τή συγκρότηση τῆς έκκλησιακῆς του κοινότητας, ὅσο και για τήν ὀργάνωση ἑνός συστήματος έπιβολῆς τῶν πεποιθήσεών του στην πόλη του, τὸ ὁποῖο εἶχε θεοκρατικά χαρακτηριστικά. Για τὸν Καλβίνο τὸ ανήκειν στην όρατή Έκκλησία άποτελεῖ προϋπόθεση τοῦ ανήκειν στην άόρατη, τήν αὐθεντική Έκκλησία τῶν Έκλεκτῶν. Ὅπως και στοὺς προαναφερθέντες έκφραστῆς τῆς προτεσταντικῆς παράδοσης, και ἔδῶ ὡς γνωρίσματα τῆς ταυτότητας τῆς Έκκλησίας προσδιορίζονται ἡ ὀρθή διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου και ἡ άπρόσκοπτη τέλεση τῶν Μυστηρίων. Ὁ Καλβίνος πολεμáει συστηματικά τήν παπική Έκκλησία ὡς θεσμὸ πού αντίτιθεται στα οὐσιώδη τῆς άποστολικῆς διδασκαλίας και κρίνει τήν ὁμολογιακή συμφωνία στα θεμελιώδη ὡς κριτήριο έκκλησιαστικῆς ένότητας, μολονότι εἶναι δυνατή ὑπὸ προϋποθέσεις ἡ διαφοροποίηση τῶν ἐπὶ μέρους έκκλησιαστικῶν κοινοτήτων σὲ ὀρισμένα μη κεντρικά ζητήματα. Ἡ θέση αὐτῆ εἶναι μέχρι σήμερα ιδιαίτερης σημασίας για τὸν τρόπο πού κατανοεῖ τή σχέση ένότητας και ποικιλίας ἡ προτεσταντική παράδοση¹⁴.

II. Χάρισμα και ὑποκείμενο, θεσμὸς και πολιτισμὸς

ι. Ἡ πρόκριση τῆς ὑποκειμενικῆς θρησκευτικότητας στὸν πιετισμὸ: Συγκριτικά πρὸς τὶς ἀκόμη ὑφιστάμενες προνεωτερικές καθηλώσεις τῆς Ὁρθοδοξίας και τή μακρὰ παράδοση ἀντιμοντερινισμοῦ πού ἔχει νὰ ἐπιδείξει ὁ Καθολικισμὸς, ὁ Προτεσταντισμὸς συνιστá τήν παράδοση ἐκείνη τοῦ χριστιανισμοῦ πού, με ἀναντίρρητες βεβαίως φονταμενταλιστικῆς ἐξαιρέσεις, ἀποτόλμησε τὸν

14. *Institutio Christianae Religionis* IV, 1, 12. Βλ. EDDY VAN DER BORGHΤ / GERARD MANNION (eds.), *John Calvin's Ecclesiology. Ecumenical Perspectives*, [Ecclesiological Investigations 10], London κ.ά. 2011· HERMAN A. SPEELMAN, *Calvin and the Independence of the Church*, [Reformed Historical Theology 25], Göttingen 2014· LUKAS KUNDERT, *Die evangelisch-reformierte Kirche. Grundlagen für eine reformierte Schweizer Ekklesiologie*, Zürich 2014.

πλέον βαθύ διάλογο με τη νεωτερικότητα και πού ἐξελίχθηκε θεολογικά διατηρώντας σταθερὸ κριτικὸ βηματισμὸ πρὸς τὶς ἔγνοιες τοῦ μεταμεσαιωνικοῦ κόσμου. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς δὲν εἰσηγείται καμία γραμμικότητα στὴν ἱστορικὴ ἄρθρωση τῆς προτεσταντικῆς διδασκαλίας, οὔτε συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἄκριτης κατάφασης κάθε πτυχῆς της, ἐπισημαίνει ὅμως τὴ συναφειακότητά της¹⁵.

Ὡς καθρέπτισμα τῆς «κοπερνίκειας στροφῆς» τῶν Νέων Χρόνων πρὸς τὸ ὑποκείμενο, ἀλλὰ καὶ προλαμβάνοντας ἔγνοιες τοῦ ρομαντισμοῦ, ὁ πιετισμὸς θέτει μὲ νέο τρόπο τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ σχέση χαρίσματος καὶ θεσμοῦ, δίνοντας ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τῆς πίστεως καὶ τῆς βίωσής της. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν προγενέστερή του λουθηρανικὴ ὀρθοδοξία, ὁ πιετισμὸς θέτει σὲ δεύτερη μοῖρα τὶς θεσμικὲς ἐκδηλώσεις τῆς Ἐκκλησίας, ἀκόμη καὶ τὴ μέριμνα γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς διδασκαλίας της. Ἡ ἀληθινὴ Ἐκκλησία καθρεπτίζεται πρωταρχικὰ στὸ πῶς τῆς πίστεως τῶν μελῶν της καὶ στὴν ἠθικὴ ποιότητα τῆς ἐν γένει ζωῆς τους. Ὅχι ὁ νοῦς καὶ οἱ ὀρθολογικὲς δομές, ἀλλὰ ἡ καρδιά καὶ ἡ εὐσέβεια τῶν ἐκδηλώσεών της μαρτυροῦν τὴ γνησιότητα τοῦ ἐκκλησιακοῦ γεγονότος. Ἡ σχετικοποίηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν σημαίνει ὅτι αὐτοὶ δὲν λογίζονται ὡς πάροχοι κάποιας αὐτοματικῆς ἐγγύησης σωτηρίας. Τὸ αἶτημα τῆς γνησιότητας τοῦ βίου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑπέρβασης τῶν στενὰ ὁμολογιακῶν δεσμῶν καὶ δημιουργεῖ νέες προοπτικὲς γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς διαρραγείσας ἐνότητας μεταξὺ Ἐκκλησιῶν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ συμβολὴ τοῦ Philip Jakob Spener (1635-1705) στὴ συμφιλίωση Λουθηρανῶν καὶ Μεταρρυθμισμένων, ἀλλὰ καὶ ἡ πράξη τοῦ Nikolaus von Zinzendorf (1700-1760) νὰ ἰδρύσει μιὰ ἀδελφότητα, τὴν «κοινότητα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Herrnhut» (Herrnhuter Brudergemeine), δίχως στενὰ ὁμολογιακὰ ὄρια¹⁶.

ii. *Ο Friedrich Schleiermacher, ἡ ἀνθρωπολογικὴ του πρόσβαση στὴν ἐκκλησιολογία καὶ τὸ πολιτισμικὸ πρόταγμα*: Στὴ σκέψη τοῦ Friedrich Schleiermacher (1768-1834) συναρθρώνονται προτεραιότητες τοῦ πιετισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κριτικὰ στοιχεῖα τοῦ διαφωτισμοῦ, ἐκφραστὲς τοῦ ὁποῖου (π.χ.

15. Βλ. σχετικὰ τὸ ἐπιβλητικὸ ἔργο τοῦ EMANUEL HIRSCH, *Geschichte der neuern evangelischen Theologie im Zusammenhang mit den allgemeinen Bewegungen des europäischen Denkens*, 5 τ., Gütersloh 1949-1954.

16. Βλ. ULRICH KÜHN, *TRE*, 267-268· DOROTHEA WENDEBOURG (Hg.), *Philipp Jakob Spener. Begründer des Pietismus und protestantischer Kirchenvater. Bilanz der Forschung nach 300 Jahren*, [Hallesche Forschungen 23], Berlin 2007· DIETRICH MEYER, *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüdergemeine. 1700-2000*, [Kleine Reihe V & R 4019], Göttingen 2009· WILHELM FAIX, *Zinzendorf – Glaube und Identität eines Querdenkers*, Marburg 2012.

Immanuel Kant, 1724-1804) επέμεναν στη σχετικοποίηση του ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ, ἀντιδιαστέλλοντάς τον –λιγότερο ἢ περισσότερο– πρὸς τὸ αἴτημα μιᾶς γνήσιας θρησκευτικότητας¹⁷.

Τὸ ἀνθρωπολογικὸ κέντρο τῆς θρησκείας βρίσκεται κατὰ τὸν Schleiermacher στὸ συναίσθημα (Gefühl), τὸ ὁποῖο ὅμως πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὄχι ἀπλῶς ὡς ἓνα τμῆμα τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ στὴν εὐρύτερη, ὑπαρξιακὴ του διάσταση. Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ «συναίσθημα τῆς ἀπόλυτης ἐξάρτησης», τὸ «συναίσθημα τοῦ ἀπείρου». Στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πραγματώνεται τὸ «θρησκευτικόν», ἢ «συνείδηση τοῦ Θεοῦ» (Gottesbewusstsein) κατὰ τρόπο μοναδικό. Συνδεόμενοι μὲ τὸν Ἰησοῦ Χριστό, οἱ πιστοὶ γίνονται κοινωνοὶ τῆς μοναδικότητος αὐτῆς. Ὁ Ἰησοῦς θεμελιώνει τὴν Ἐκκλησία, ἢ ὅποια ὅμως παράλληλα συγκροτεῖ ἓνα κοινωνικὸ καὶ δομημένο ὄλο.

Προκειμένου νὰ περιγράψει τὴ σχέση τῶν γνησίως κοινωνούντων μὲ τὸν Θεὸ πρὸς τὴ θρησκευοφαινομενολογικὴ πραγματικότητα τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Schleiermacher κάνει χρῆση γνώριμων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς γένεσης τοῦ Προτεσταντισμοῦ διακρίσεων. Οἱ ὄντως ἀναγεννημένοι συγκροτοῦν τὴν ἐσώτερη κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας· οἱ λοιποὶ, οἱ ὅποιοι ὅμως δὲν εἶναι ἄμιοροι τῆς χάριτος, συγκροτοῦν τὴν ἐξωτερικὴ κοινότητα. Ἡ σχέση ἀμφοτέρων τῶν κατηγοριῶν εἶναι δυναμικὴ. Ὁ Schleiermacher δὲν ἀπαξιώνει τὴν ἐξωτερικὴ κοινότητα καὶ τίς θεσμικὰς ἐκφράσεις της, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα ποὺ ὑπηρετεῖ αὐτή.

Στὴ σκέψη τοῦ Schleiermacher –καὶ κατὰ τοῦτο αὐτὸς προετοιμάζει τὴν ὁδὸ τοῦ πολιτισμικοῦ προτεσταντισμοῦ (Kulturprotestantismus)– ἡ Ἐκκλησία ὡς θεσμὸς δὲν ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν κοινωνία, ἀλλὰ ἀσκεῖ ἔργο ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ· συνιστᾷ πολιτισμικὸ παράγοντα θεμελιώδους σημασίας. Ἡ θέση της δὲν εἶναι ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ στὸ μέσον της κοινωνίας, ὅπου ὀφείλει νὰ ἐμφυσησθεῖ τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ στὸ σύνολο τῶν πολιτισμικῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἐν γένει τῶν ἐκφράσεων τοῦ ἀνθρώπινου γίγνεσθαι. Ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ προβαίνει διαρκῶς στὴν ἀναγωγὴ τῶν κοσμικῶν καὶ πολιτισμικῶν στοιχείων στὸ χριστιανικὸ τους θεμέλιο. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, θὰ προ-

17. Βλ. τὸ ἔργο του *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (1793). Πρὸβλ. UDO KERN, „Immanuel Kants Ekklesiologie. Kirche als „Freistaat“ und „allgemeine und fortdauernde Herzensvereinigung“ in der „Liebenswürdigkeit“ und „Fröhlichkeit“ ihres Stifters“· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (Hg.), *Kirche - Amt - Abendmahl. Beiträge aus heutiger lutherischer Sicht*, [Rostocker Theologische Studien 10], Münster 2004, 73-113.

σέθετε κανείς, υπερβαίνει τη διαρχία κοσμικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ, βέβηλου καὶ ἁγίου, ἐπισημαίνοντας τὴ θρησκευτικὴ ρίζα σύνολης τῆς πραγματικότητας καὶ τὴ χαρισματικὴ δυναμικὴ ἀκόμη καὶ τῶν φαινομενικῶν μὴ θρησκευτικῶν τῆς ἐκφάνσεων. Ὡστόσο, ὁ Schleiermacher ἐπιμένει στὴν αὐτονομία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ καὶ στὴν προστασία του ἀπὸ τὶς ἐλεγκτικὲς-ἀφομοιωτικὲς ἀξιώσεις τοῦ κράτους¹⁸.

iii. Kulturprotestantismus: Χριστιανικὴ κοινωνία χωρὶς Ἐκκλησία: Οἱ θέσεις τοῦ Schleiermacher γιὰ τὴν ἐκπολιτιστικὴ εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας προσδιορίζουν τὴν ἐκκλησιολογικὴ συζήτηση καθ' ὅλο τὸν 19^ο αἰῶνα, ἡ ὁποία ἐν μέρει λαμβάνει χώρα ὑπὸ τὴ σκιά τοῦ ἐγγελισμοῦ. Ἀξιοσημειώμενη εἶναι στὴ συνάφεια αὐτὴ ἡ σκέψη τοῦ Richard Rothe (1799-1867), μὲ τὴν ὁποία κορυφώνεται, ἀλλὰ ἀποκτᾶ καὶ τὴν πιὸ αἰχμηρὴ τῆς διατύπωση, ἡ ἰδέα τοῦ πολιτιστικοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὁ χριστιανισμὸς καλεῖται νὰ προσδιορίσει ἠθικοπνευματικὰ τὴ ζωὴ ὅλης τῆς κοινωνίας. Ὅσο ὅμως περισσότερο κινεῖται πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἡ κοινωνία, τόσο λιγότερο ἀναγκαῖα κρίνεται ἡ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας. Στὴν οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνήκει ἡ ἀξίωση ἐκχριστιανισμοῦ τῆς κοινωνίας, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς υἰοθέτησης τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιών. Ἡ ἀποεκκλησιοποίηση δὲν σημαίνει ἀναγκαῖα καὶ ἀποχριστιανοποίηση¹⁹.

Ἡ συζήτηση αὐτὴ λαμβάνει χώρα στὴ σκιά τῆς προϊούσας ἐκκοσμίκευσης τῆς Εὐρώπης, ὅποτε χριστιανοὶ θεολόγοι ἐπιχειροῦν νὰ ἀρθρώσουν μιὰ πειστικὴ πρόταση γιὰ τὸ μέλλον τῆς πίστεως. Ὁ Ernst Troeltsch (1865-1923) συναρμολογεῖ καὶ προεκτείνει στὴ σκέψη του ἰδέες τοῦ Schleiermacher, ἀλλὰ καὶ ἄλλων θεολόγων τοῦ δεκάτου ἑνατου αἰῶνα, ὅταν καλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ἀπολυτότητα τοῦ χριστιανισμοῦ. Σχετικοποιεῖ ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλη-

18. Βλ. ἰδίως τὰ ἔργα του *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* (1799) καὶ *Glaubenslehre* (1821/22, 1830/31). Πρὸβλ. MARKUS SCHRÖDER, *Die kritische Identität des neuzeitlichen Christentums. Schleiermachers Wesensbestimmung der christlichen Religion*, [Beiträge zur historischen Theologie 96], Tübingen 1996· HOLGER WERRIES, *Alles Handeln ein Handeln der Kirche. Schleiermachers Ekklesiologie als Christologie*, Leipzig 2012.

19. Βλ. ἰδίως τὸ ἔργο του *Theologische Ethik*, Wittenberg 1867-1871² (ἐπανάδοση Waltrop 1991). Πρὸβλ. DIETHER HOFFMANN-AXTHELM, „Die Freundlichkeit des Objektiven. Zur Kirchentheorie Richard Rothes“, *Evangelische Theologie* 29 (1969) 307-333· CHRISTIAN ALBRECHT, „Zur hermeneutischen Funktion der Theorie der Auflösung der Kirche in dem Staat bei Richard Rothe“, ALBRECHT GRÖZINGER (Hg.), *Protestantische Kirche und moderne Gesellschaft. Zur Interdependenz von Ekklesiologie und Gesellschaftstheorie in der Neuzeit*, [Christentum und Kultur 2], Zürich 2003, 155-167.

σία, αλλά και τὸν χριστιανισμό ἐν γένει, θεωρώντας τον ὡς μία ἱστορική ἐκφραση τοῦ θρησκευτικοῦ αργιοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τονίζοντας τὴ σημασία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς συμβόλου λατρείας. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, τῆς συγκεκριμενοποίησης τῆς ἀνθρώπινης θρησκευτικότητας μέσα στὴν ἱστορία, δύναται ὁ χριστιανισμὸς νὰ διασώσει τὴν ἀπόλυτη ἀξίωσή του καὶ στὸν νεώτερο κόσμο. Ὁ Troeltsch ὑπογραμμίζει τὴ σημασία τοῦ θεσμικοῦ χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας ὡς οργανωτικῆς δομῆς τοῦ χριστιανισμοῦ. Δίχως τὴν Ἐκκλησία ὡς δομὴ, μὲ τὴν ἐνοριακὴ τῆς συγκρότηση καὶ τὴ λατρειακὴ ζωὴ, εἶναι ἀδύνατη ἡ μετάδοση τοῦ μηνύματος τοῦ χριστιανισμοῦ²⁰.

Οἱ θέσεις αὐτὲς τοῦ πολιτισμικοῦ προτεσταντισμοῦ δὲν ἔμειναν δίχως ἀντίλογο ἀπὸ ἐκφραστὲς τοῦ Νεολουθηρατισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπέμειναν στὰ παραδοσιακὰ περιεχόμενα τῆς παλαιοπροτεσταντικῆς διδασκαλίας, ἐκφράζοντας μάλιστα ὄχι σπανίως μιὰ ὀρισμένη δυσανεξία ἀπέναντι στὴ νεωτερικότητα καὶ τὸν κυρίαρχο σὲ αὐτὴν ὑποκειμενισμό²¹.

III. Χάρισμα καὶ θεσμὸς μεταξὺ ἐσχατολογίας καὶ ἱεραποστολῆς

i. Ὁ Karl Barth καὶ ἡ διαλεκτικὴ θεολογία. Ἡ κατάρρευση τοῦ παραδοσιακοῦ κοινωνικοῦ ἴστοῦ πού προκλήθηκε μὲ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο ὀδήγησε τὴ γερμανόφωνη εὐαγγελικὴ θεολογία σὲ μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ παραδείγματος. Ἡ ριζικὴ ἀνατροπὴ τῶν πρῶσικῶν προτεραιοτήτων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀναπροσδιορισμὸς τῶν σχέσεων τῶν Εὐαγγελικῶν Ἐκκλησιῶν μὲ τὴν κατὰ τόπους πολιτικὴ ἐξουσία ὀδήγησαν σὲ νέες ἀναζητήσεις καὶ στὸ χῶρο τῆς ἐκκλησιολογίας.

Στὸ Ὑπόμνημα στὴν Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή, ἰδίως στὴ δεύτερη ἐκδοσὴ (1922), ὁ Ἑλβετὸς Karl Barth (1886-1968) ἀσκεῖ συντριπτικὴ κριτικὴ σὲ ὅλες

20. Βλ. ἰδίως ERNST TROELTSCH, *Kritische Gesamtausgabe, V: Die Absolutheit des Christentums und die Religionsgeschichte (1902/1912) mit den Thesen von 1901 und den handschriftlichen Zusätzen*, hrsg. v. Trutz Rendtorff in Zusammenarbeit mit Stefan Pautler, Berlin/New York 1998. Πρὸβλ. ARIE L. MOLENDIJK, *Zwischen Theologie und Soziologie: Ernst Troeltschs Typen der christlichen Gemeinschaftsbildung: Kirche, Sekte, Mystik*, [Troeltsch-Studien 9], Gütersloh 1996· TAE-KWAN CHOI, *Die Bedeutung der Frage der Absolutheit des Christentums bei Ernst Troeltsch im Blick auf den Wahrheitsanspruch des Christentums im religiösen Pluralismus*, [Forum Religionsphilosophie 21], Münster 2010.

21. Π.χ. οἱ Claus Harms (1778-1855), Wilhelm Löhe (1808-1872), Theodosius Harnack (1817-1889). Βλ. KÜHN, *TRE*, 270-271.

τίς ανθρώπινες δομές, και στίς ἐκκλησιαστικές, οἱ ὁποῖες ἐπιζητοῦν ἀπολυτοποιούμενες τὸν θρόνο τοῦ Θεοῦ. Ὁ Λόγος τοῦ Δημιουργοῦ εἶναι ὁ ὅλως ἄλλος σὲ σχέσηὴ πρὸς κάθε ἀνθρώπινο ἰσχυρισμὸ καὶ κάθε ἐκδήλωση τοῦ κτιστοῦ καὶ ἀποκαλύπτει τὴ σχετικότητα καὶ τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ τελευταίου. Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ ὁ Barth ἐπιστρατεύει στὴν *Πρὸς Ῥωμαίους* κλασικὲς προτεσταντικὲς ἐκκλησιολογικὲς διακρίσεις, ὅπως αὐτὴ ἀνάμεσα στὴν ἀόρατὴ Ἐκκλησία τοῦ Ἰακώβ καὶ στὴν ὄρατὴ Ἐκκλησία τοῦ Ἡσαῦ. Σὲ μεταγενέστερα ἔργα του ὁμοῦ σχετικοποιεῖ τὴν πόλωση τῶν πρώτων συμβολῶν του, ὑπογραμμίζοντας τὴ βαρῦτητα τῆς Ἐκκλησίας ὡς κήρυκα τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἀνεπάρκειες τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεσμῶν τους. Δὲν εἶναι χωρὶς θεολογικὴ σημασία πὼς ἐπιλέγει νὰ τιτλοφορήσει τὸ 13τομο ἀνολοκλήρωτο συστηματικο-θεολογικὸ του ἔργο ὡς *Ἐκκλησιαστικὴ Δογματικὴ (Kirchliche Dogmatik, 1932-1968)*, δίνοντας ἔτσι ἔμφαση –μεταξὺ ἄλλων– καὶ στὸν θεσμικὸ χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας. Ἡ Ἐκκλησία συναθροίζεται διὰ τοῦ Πνεύματος καὶ ἡ ὅλη ζωὴ της εἶναι μιὰ ἀπάντηση στὴν κλήση αὐτοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ συγκροτητικὸς παράγων τῆς κοινότητος, οὐσιαστικά «ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ἡ κοινότητα»²², εἶναι αὐτὸς ἐν τῷ Ὁποίῳ καὶ διὰ τοῦ Ὁποίου ἡ κοινότητα πραγματώνεται ὡς τέτοια. Ἡ δομὴ καὶ ἡ τάξις τῆς κοινότητος ὀφείλουν νὰ προσδιορίζονται ἀπὸ τίς ἐπιταγὰς τοῦ Χριστοῦ. Ἰδιαίτερη σημασία καὶ γιὰ τὴ μεταγενέστερη θεολογία τῆς ἱεραποστολῆς στὸν Προτεσταντισμὸ ἔχει ἡ θέση τοῦ Barth γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς κοινότητος, ἡ ὁποία αὐτοπραγματώνεται ἐκεῖ ὅπου εἶναι παροῦσα γιὰ τὸν κόσμο. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι χριστιανοὶ *in spe* καὶ ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ τοὺς προσκαλεῖ νὰ συμμετέχουν στὴν εὐγνώμονα δοξολογία τοῦ Θεοῦ²³.

ii. Ὁ *Rudolf Bultmann* καὶ ἡ Ἐκκλησία ὡς ἐσχατολογικὴ κοινότητα. Ἡ ἔνταση ἀνάμεσα σὸ (ἐσχατολογικῶς κατανοούμενο) χάρισμα καὶ τὸν θεσμὸ προσδιορίζει καὶ τὸν τρόπο πὸν ὁ *Rudolf Bultmann* (1884-1976) θεωρεῖ τὴν Ἐκκλησία. Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ θεολογία, ἀλλὰ καὶ μεριμνώντας γιὰ τὴν ἐπιστημολογικὴ ἀξιοπιστία τῆς περὶ τὴν Ἐκκλησία ἔρευνας, ὁ καινο-

22. *Kirchliche Dogmatik* IV / 2, 741.

23. HORST HOFFMANN, *Kirche im Kontext. Zur Zeitbezogenheit der Ekklesiologie Karl Barths*, Waltrop 2007· THOMAS CHRISTIAN CURRIE, *The Only Sacrament Left to Us. The Threefold Word of God in the Theology and Ecclesiology of Karl Barth*, [Princeton Theological Monograph Series], Eugene, OR 2015· Jon Coutts, *A Shared Mercy: Karl Barth on Forgiveness and the Church*, [New Explorations in Theology], Downers Grove, IL 2016.

διαθηκολόγος του Μαρβούργου διακρίνει ανάμεσα στην Ἐκκλησία ὡς «ἱστορικό φαινόμενο» καὶ τὴν Ἐκκλησία ὡς «ἐσχατολογικὴ κοινότητα». Ἡ πρώτη δύναται νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἱστορικῆς, κοινωνιολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς παρατήρησης. Ἡ δεύτερη εἶναι ἡ κοινότητα ποὺ συγκροτεῖται μὲ τὴν κλήση τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ μυστήριο τοῦ Βαπτίσματος, κυβερνᾶται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα καὶ θεμελιώνεται στὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων. Ἡ Ἐκκλησία διαθέτει μίαν δομὴν *sui generis*²⁴.

iii. Ὁ Paul Tillich καὶ ἡ συνέχιση τῆς παράδοσης τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Ὁ Paul Tillich (1886-1965) κινεῖται σὲ μιὰ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴ τῶν Barth καὶ Bultmann, ἐπιλέγοντας νὰ συνεχίσει θεολογικὰ στὸν δρόμο ποὺ χάραξε ὁ πολιτισμικὸς προτεσταντισμός. Γι' αὐτὸν θρησκεία εἶναι τὸ βάθος τοῦ πολιτισμοῦ. Κεντρικὴ στὴν ἐκκλησιολογία του εἶναι ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας τοῦ Πνεύματος, ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν ἐνεργεῖται καὶ ἐκδηλώνεται στὸ ἐν Χριστῷ «καινὸν εἶναι». Οἱ Ἐκκλησίες ἔχουν ὡς καθῆκον, ἐναντία στὶς ἀναπότρεπτες ἀμφισημίες τῆς ἱστορίας, νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἐκδήλωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τοῦ Πνεύματος. Μία τέτοια κοινωνία ὅμως δύναται νὰ ἐνεργεῖται καὶ λανθανόντως, σὲ συμφραζόμενα μὴ θρησκευτικά, πολιτικά, πολιτισμικά, ἀκόμη καὶ ρητῶς ἀντιχριστιανικά καὶ ἐξωεκκλησιαστικά. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἶναι κατὰ τὸν Tillich τὸ «βάθος» ὅλων τῶν πολιτισμικῶν δημιουργημάτων, τὰ ὁποῖα κατευθύνει κατὰ τρόπο κάθετο πρὸς τὸ ἔσχατο θεμέλιο, τὸν ἔσχατο στόχο τους. Καθὼς τὸ θρησκευτικὸ ἀποκαλύπτεται ὡς τὸ βάθος τοῦ κοσμικοῦ στὴν προοπτικὴ τῶν ἐσχάτων, ὑπερβαίνεται ἡ διαρχία Ἐκκλησίας καὶ κόσμου²⁵.

iv. *Τεραποστολή καὶ πρωτοβουλίες ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ «βάση»*: Ἰδίως ἀπὸ τὸ 1950 καὶ ἐξῆς παρατηρεῖται στὸν χῶρο τῆς προτεσταντικῆς ἐκκλησιολο-

24. Rudolf Bultmann, *Theologie des Neuen Testaments*, Tübingen 1954², 441 ἐξ. Πρβλ. Kühn, *TRE*, 273-274. Ἐπίσης, Hermann Häring, *Kirche und Kerygma. Das Kirchenbild in der Bultmannschule*, [Ökumenische Forschungen 1. Ekklesiologische Abteilung 6], Freiburg i.Br. [κ.ἀ.] 1972.

25. JOSEF MADER, *Kirche innerhalb und außerhalb der Kirchen. Der Kirchenbegriff in der Theologie Paul Tillichs*, [Dissertationen 20], St. Ottilien 1987· WERNER SCHÜBLER, *Jenseits von Religion und Nicht-Religion. Der Religionsbegriff im Werk Paul Tillichs*, [Athenäums Monografien / Theologie 4], Frankfurt am Main 1989· MICHAEL KORTHAUS, „Was uns unbedingt angeht“. *Der Glaubensbegriff in der Theologie Paul Tillichs*, [Forum Systematik 1], Stuttgart 1999· JÜRGEN BOOMGAARDEN, „Kirche und Kultur: ein Vergleich zwischen Paul Tillich und Karl Barth“, *Zeitschrift für dialektische Theologie* 20 (2004) 69-80· WERNER SCHÜBLER, „Was uns unbedingt angeht“. *Studien zur Theologie und Philosophie Paul Tillichs*, Berlin κ.ἀ. 2009³.

γίας μία ἐκ νέου προσπέλαση τῆς ἱεραποστολικῆς πρόκλησης, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν αὐτοκριτικὴ θεώρηση τῆς ἀποικιοκρατικῆς πρακτικῆς ομάδων διαμαρτυρομένων στὸ παρελθόν. Ἐγκαταλείπεται τὸ μοντέλο μιᾶς ἐκκλησιοκεντρικῆς κατανόησης τῆς ἱεραποστολῆς πρὸς ὄφελος μιᾶς θεώρησης τῆς ἱεραποστολικῆς πράξης στὴν προοπτικὴ τῶν ἐσχάτων καὶ τῆς διακονίας τους. Ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Bonhoeffer γιὰ μιὰ «Ἐκκλησία γιὰ τοὺς ἄλλους»²⁶, ἐνισχύεται ὅλο καὶ ἐντονότερα ἡ θέση γιὰ τὸν διακονικὸ τοῦ κόσμου χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τόσο οἱ θεσμικὲς δομές, ὅσο καὶ τὰ χαρίσματα τίθενται στὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἄλλου στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς προσδοκίας τοῦ καινοῦ κόσμου. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ «μεσσιανικὸς λαὸς τῆς ἐρχόμενης Βασιλείας» (Jürgen Moltmann)²⁷.

Ἡ ἰδέα μιᾶς «κάτωθεν Ἐκκλησίας» (Kirche von unten), ἡ ὁποία δίνει ἰδιαίτερη βαρύτητα σὲ πρωτοβουλίες καὶ δράσεις τῶν ἀπλῶν πιστῶν καὶ τῶν ἐνοριῶν καὶ συνακόλουθα θέτει σὲ δεύτερη μοῖρα τὴν ἱεραρχικὴ συγκρότηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ, ἀπέκτησε μεγάλη βαρύτητα κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες²⁸. Μὲ τὴν πάροδο τῶν χρόνων ὅμως οἱ αὐθόρμητες καὶ ζηλωτικὲς πρωτοβουλίες παγιώνονται καὶ ἀποκοτῶν καὶ οἱ ἴδιες ἰσχυρὴ θεσμικὴ ἔκφραση, δείχνοντας πὼς ἡ σχέση χαρίσματος καὶ θεσμοῦ δὲν δέχεται εὐκόλες, μονοσήμαντες ἀπαντήσεις.

ν. *Ἡ οἰκουμενικὴ πρόκληση*: Μὲ δεδομένη τὴν ποικιλία τῶν ἐκφάνσεων τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνὰ τὸν κόσμο, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιτακτικὸ καθῆκον τῆς πραγμάτωσης τῆς χριστιανικῆς ἐνότητας, ὁ προτεσταντισμὸς κλίνει πρὸς τὸ ἐκκλησιολογικὸ μοντέλο μιᾶς «κατηλλαγμένης διαφορετικότητας» (versöhnte Verschiedenheit)²⁹, ἡ ὁποία ὑποστηρίζει τὴν ἀναγκαιότητα πραγμάτωσης βαθεῖας κοι-

26. TIEMO RAINER PETERS, „Kirche - Wagnis für andere. Impulse für die Ekklesiologie im Werk Dietrich Bonhoeffers“, *Stimmen der Zeit* 204 (1986) 485-497.

27. Βλ. JURGEN MOLTSMANN, *Kirche in der Kraft des Geistes. Ein Beitrag zur messianischen Ekklesiologie*, München 1975· THOMAS EGGENBERG, *Kirche als Zeichen des Reiches Gottes. Eine Studie zur Bedeutung des Reiches Gottes für die Kirche in Auseinandersetzung mit Küng, Moltmann, Pannenberg und Hauerwas*, [Studien zu Theologie und Bibel 14], Wien 2016.

28. KÜHN, *TRE*, 276. Πρβλ. GERNOT SCHULZE-WEGENER, *Kirche als Basisbewegung. Die Bedeutung der Laien für die Kirche innerhalb der Diskussion im Ökumenischen Rat der Kirchen von 1948 bis 1968*, [Europäische Hochschulschriften / 23, 698], Frankfurt a.M. [κ.ά.] 2000.

29. Βλ. σχετικὰ τὴν τρίτομη συναγωγή μελετῶν τοῦ HARDING MEYER, *Versöhnte Verschiedenheit. Aufsätze zur ökumenischen Theologie*, Frankfurt a.M. 1998-2009.

νωνίας ἐκκλησιακῶν παραδόσεων πού μὲ τὴ σειρά τους θὰ ἔχουν θεραπεύσει τὰ τραύματα τὰ ὁποῖα προσδιόρισαν τὶς σχέσεις τους στὸ παρελθόν, ἀλληλοαποδεχόμενες σεβαστικά τὴν ἑτερότητά τους. Εἴτε ἡγεῖ ρεαλιστικό, εἴτε γοητεύει ὡς ἀφαιρετικὴ φόρμουλα, τὸ μοντέλο αὐτὸ συναντᾷ δυσκολίες ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ ὀρθόδοξη καὶ ἡ ρωμαιοκαθολικὴ παράδοση διαφοροποιοῦνται ἀποφασιστικά ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ προτεσταντισμοῦ λόγω τῆς ἰδιαίτερης ἐκκλησιολογικῆς σημασίας πού ἀποδίδουν στὴν ἀποστολικὴ διαδοχὴ, συναρτώντας τὴν πρὸς τὸ ἐπισκοπικὸ λειτούργημα. Μιὰ λύση τοῦ προβλήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιπαρέλθει αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἀπὸ τὴ στιγμή ἀκριβῶς πού μεγάλες παραδόσεις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπιμένουν στὴν ἔμφαση θεσμικῶν δικλείδων, τὶς ὁποῖες ἐκλαμβάνουν ὡς οὐσιαστικὲς ἐγγυήτριες τῆς χαρισματικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας³⁰. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅλες οἱ μεγάλες Ἐκκλησίες ἀντιμετωπίζουν τὴν πρόκληση τῆς ραγδαίας ἀνάπτυξης χριστιανικῶν κοινοτήτων ἀνὰ τὴν οἰκουμένη, οἱ ὁποῖες αὐτοπροσδιορίζονται ὡς χαρισματικὲς καὶ οἱ ὁποῖες ἐπιμένουν σὲ μιὰ μονοσήμαντὴ ἔμφαση στὸ χαρισματικὸ στοιχεῖο τῆς Ἐκκλησίας σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴ θεσμικὴ τῆς ὑπόστασι³¹.

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ χάρισμα καὶ τὸν θεσμό, στὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴν ἱστορία, στὴ θεία χάρι καὶ τὶς δομικὲς ἐκφράσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος φαίνεται πὼς θὰ συνεχίσει νὰ ἀποτελεῖ καίριο ἐρώτημα γιὰ τὸ θεολογεῖν, καθὼς τόσο ὁ προτεσταντισμός, μὲ τὴν ποικιλία τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας του, ὅσο καὶ οἱ ἄλλες χριστιανικὲς Ἐκκλησίες, καλοῦνται νὰ προσφέρουν καινούργιες συμβολὲς σὲ πνεῦμα οἰκουμενικῆς ἀλληλομαθητείας καὶ δίχως νὰ χάνουν τὸν ἐσχατολογικὸ προσανατολισμὸ τους.

---

30. WERNER FÜHRER, *Das Amt der Kirche. Das reformatorische Verständnis des geistlichen Amtes im ökumenischen Kontext*, Neuendettelsau 2001· PETER MUNZERT, *Charisma, Amt und Kirche. Theologische, religions- und kulturwissenschaftliche Aspekte für ein zeitgemäßes Verständnis von Charisma im Kontext von Amt und Kirche*, [Studien zur systematischen Theologie und Ethik 66], Berlin /Munster 2016.

31. PETER ZIMMERLING, *Die charismatischen Bewegungen. Theologie, Spiritualität, Anstöße zum Gespräch*, [Kirche, Konfession, Religion 42], Göttingen 2001· MARK J. CARTLEDGE, *Narratives and Numbers: Empirical Studies of Pentecostal and Charismatic Christianity*, Boston 2017· MARGARETE EIRICH, "“Pentekostalisierung des Christentums”: Einordnung und katholische Ausformung“, *Catholica* 71 (2017) 140-152.

SUMMARY

**Protestant Ecclesiology Between Charisma and Institution:
A Brief Historical - Theological Overview**

By G. Vlantis,
MSc in Comperative Philosophy
of Religion

Ecclesiology is in its very essence the attempt to specify the relation between the gifts of divine revelation and the human response to it, between charisma and institution in the whole reality of the Church. This article provides a short overview of protestant ecclesiological approaches of this relation from the beginning of the Reformation till nowadays, focused on German - speakeng Lutheran and Reformed traditions. Protestantism arises claiming the existence of a strong tension among the charismatic and the institutional side of the Church, as it was being represented by the papal institution. In order to explain the relation between the charismatic nature of the Church and its institutional deficits, protestant ecclesiology works with distinctions such as between the real and the false Church, or the invisible and visible one. Great protestant theologians from the beginnings of the Reformation era to our ages (e.g. Luther, Calvin, Melanchthon, Schleiermacher, Barth, Tillich) articulate their ecclesiology in a continuous exchange with the historical, philosophical and cultural contexts of their times, from the polemics against the Roman Catholic Church to the challenges of secularization till the missionary, eschatological and ecumenical priorities of the modern era.